

Wstęp

Zróżnicowanie czynników wpływających na zjawiska stratyfikacji społecznej pokazuje, jak bardzo złożone procesy leżą u podstaw kształtowania się struktury społecznej w odmiennych uwarunkowaniach społecznych, politycznych i ekonomicznych. Systemy stratyfikacji we współczesnych społeczeństwach oparte są zatem na różnorodnych mechanizmach służących tworzeniu i odtwarzaniu struktury społecznej¹.

Badania nad edukacją – podejmowane z perspektywy zagadnienia społecznego zróżnicowania i stratyfikacji społecznej – dotyczą często relacji nieuprzywilejowanych grup i kategorii społecznych wobec grup i kategorii dominujących². Znaczącymi instytucjami, które bardzo często wykorzystywane są jako instrument realizacji polityki dominacji są szkoły³. Szkolnictwo, za pośrednictwem realizowanych przez siebie funkcji ukrytych, umożliwia prowadzenie różnorodnych działań skierowanych przeciwko reprezentantom nieuprzywilejowanych kategorii społecznych. Politycznie pożądane rezultaty takich działań to na przykład asymilacja, wykluczanie, marginalizacja czy – jak w przypadku szkolnictwa południowoafrykańskiego – przede wszystkim dominacja i segregacja⁴.

Specyfika konstrukcji systemu edukacyjnego sama w sobie może sankcjonować i pogłębiać zróżnicowanie społeczne. Sposoby sformułowania celów edukacji, jej charakteru i struktury na kolejnych poziomach kształcenia – wpływają w praktyce na formowanie się zróżnicowania społecznego i wytwarzanie określonej – często zdefiniowanej i wprowadzanej w praktykę przez zapotrzebowanie polityczne – struktury stratyfikacyjnej. Zróżnicowanie to pogłębiane jest w niektórych systemach oświatowych za pośrednictwem zjawiska określanego jako strukturalna segmentacja⁵. Taki proces dokonuje się wtedy, gdy członkowie odrębnych

---

¹ D. B. Grusky, *The Past, Present, and Future of Social Inequality*, [w:] *Social Stratification. Class, Race, and Gender in Sociological Perspective*, red. D. B. Grusky, Boulder 2001, s. 6.

² R. Moore, *Education and Society. Issues and Explanations in the Sociology of Education*, Cambridge 2004, s. 18.

³ J. A. Banks, C. Park, *Race, Ethnicity and Education: The Search for Explanations*, [w:] *The SAGE Handbook of Race and Ethnic Studies*, red. P. Hill Collins, J. Solomos, Los Angeles 2010, s. 383.

⁴ D. Glaser, *Politics and Society in South Africa*, London 2001, s. 154–155.

⁵ W. K. Cummings, *The Institutions of Education. A Comparative Study of Educational Development in the Six Core Nations*, „Oxford Studies in Comparative Education” 2002, t. 12, nr 2, s. 106.

kategorii społecznych są wstępnie identyfikowani i kierowani do odrębnych szkół. Strukturalna segmentacja dotyczy zatem zjawiska istnienia odrębnych systemów edukacji w ramach jednego państwa bądź ściśle wydzielonych szkół funkcjonujących równolegle w ramach jednego systemu edukacji. W obydwu przypadkach jednak uczniowie są przypisywani do kategorii na podstawie pewnego kryterium (na przykład koloru skóry, pochodzenia etnicznego, wyznania), a następnie systematycznie separowani od siebie. Najbardziej jaskrawy przykład strukturalnej segmentacji stanowił – istniejący w praktyce do 1994 roku – system edukacji w Republice Południowej Afryki. Struktura systemu edukacji była powiązana z zasadami apartheidu, co oznaczało istnienie oddzielnych podsystemów szkolnictwa dla poszczególnych kategorii rasowych⁶. Trzeba zatem stwierdzić, że zarówno wewnętrzne mechanizmy selekcji, jak i jawne procesy segregacji w sferze edukacji służą (w społeczeństwach opartych na segregacji rasowej) dyskryminacji i potwierdzaniu niskiego statusu jednostek pochodzących z nieuprzywilejowanych kategorii rasowych. W rzeczywistości więc w społeczeństwie segregowanym rasowo edukacja stanowi jeden z kluczowych instrumentów konstruowania i odtwarzania nierówności.

Trzeba również stwierdzić, że wartości, które transmitowane są za pośrednictwem edukacji (poprzez socjalizacyjną funkcję szkolnictwa), nie są „neutralne” ideologicznie. Są one przesycane ideologiami uwydatniającymi interesy grup dominujących. Formalna edukacja jest przy tym miejscem definiowania w umysłach jednostek „wersji świata”, uznanej za właściwą i społecznie akceptowaną⁷. Tak właśnie było w szkolnictwie Afryki Południowej, w którym funkcja socjalizacyjna podporządkowana była indoktrynacji ideologicznej służącej sankcjonowaniu w umysłach ludzi segregowanego obrazu świata (opartego na doktrynie apartheidu), w którym reprezentanci niebiałych kategorii rasowych byli dyskryminowani i uznawani za „gorszych”⁸.

Praktyka działania systemu szkolnictwa w Afryce Południowej w czasach apartheidu stanowi zatem – jak można stwierdzić – przykład ukazujący uwikłanie edukacji w procesy i zjawiska segregacji ludzi ze względu na taką kategorię, jaką jest przynależność rasowa⁹. Różnorodne analizy podejmowane nad sposobami działania szkol-

---

⁶ M. O. Bassef, *Western Education and Political Domination in Africa: a study in critical and dialogical pedagogy*, Westport 1999, s. 61, oraz F. Wilson, *Historical Roots of Inequality in South Africa*, „Economic History of Developing Regions” 2011, t. 26, nr 1, s. 8–9.

⁷ Por. W. F. O’Neill, *Educational Ideologies. Contemporary Expressions of Educational Philosophy*, Santa Monica 1981, s. 14–20.

⁸ W. E. Morrow, *Aims of Education in South Africa*, „International Review of Education” 1990, t. 36, nr 2, s. 175.

⁹ C. Knowles, *Theorising Race and Ethnicity: Contemporary Paradigms and Perspectives*, [w:] *The SAGE Handbook of Race and Ethnic Studies...*, dz. cyt., s. 24.

nictwa w Republice Południowej Afryki ukazują zasadnicze powiązania pomiędzy przynależnością rasową i segregacją szkolną¹⁰. Odmienny poziom i sposoby funkcjonowania szkolnictwa dla dzieci reprezentujących cztery arbitralnie wyznaczone kategorie społeczne (Białych, Czarnych, Kolorodów i Azjatów) dostarczają również dowodów na istnienie zróżnicowania społeczno-ekonomicznego – kształtowanego według kategorii rasy. Taka sytuacja w południowoafrykańskim systemie edukacji miała (i posiada również współcześnie¹¹) istotny wpływ na procesy selekcyjne. Ma także swoje wyraźne konsekwencje dla zjawiska odtwarzania struktury społecznej za pośrednictwem instytucji edukacyjnych¹².

W pracy wykorzystane zostały między innymi badania służące ukazaniu różnic w zakresie dostępu do szkolnictwa, jak i stopnia uczestnictwa jednostek pochodzących z odmiennych kategorii społecznych w edukacji oraz ich osiągnięć edukacyjnych¹³. Badania te dostarczają dowodów na istnienie ogromnych dysproporcji powiązanych z przynależnością rasową jednostek w Afryce Południowej¹⁴. Można w tym miejscu stwierdzić, że kryteria przynależności rasowej stanowiły (i nadal stanowią¹⁵) wyznacznik w procesach stratyfikacyjnych w społeczeństwie RPA¹⁶. Kryteria te w pracy tworzą zasadniczą kanwę dla porównań w sferze funk-

---

¹⁰ F. de Clerq, *Education and Training in the Homelands: a separate development?*, „Africa Perspective” 1984, nr 24, s. 36–38, oraz A. L. Behr, *Education in South Africa. Origins, Issues and Trends: 1652–1988*, Pretoria 1988.

¹¹ B. Özler, *Not Separate, Not Equal: Poverty and Inequality in Post-apartheid South Africa*, „Economic Development and Cultural Change” 2007, t. 55, nr 3, s. 487–490.

¹² H. Wolpe, E. Unterhalter, *Reproduction, reform and transformation: the analysis of education in South Africa*, [w:] *Apartheid Education and Popular Struggles*, red. E. Unterhalter, H. Wolpe, T. Botha, S. Badat, T. Dlamini, B. Khotseng, London 1991, s. 4 oraz Z. Ngwane, *Apartheid under Education: Schooling, Initiation, and Domestic Reproduction in Post-Apartheid Rural South Africa*, [w:] *The History of Education Under Apartheid 1948–1994. The Doors of Learning and Culture Shall be Opened*, red. P. Kallaway, New York 2002, s. 267.

¹³ E. Unterhalter, *Changing aspects of reformism in bantu education 1953–89*, [w:] *Apartheid Education and Popular Struggles*, red. E. Unterhalter, H. Wolpe, T. Botha, S. Badat, T. Dlamini, B. Khotseng, London 1991, s. 51, N. Taylor, *Failing at the First Hurdle. Initial encounter with the formal system of African Education in South Africa*, Johannesburg 1989, s. 55–58, H. D. Herman, *School-leaving Examinations, Selection and Equity in Higher Education in South Africa*, „Comparative Education” 1995, t. 31, nr 2, s. 265, F. Coughlan i in., *Regulation*, [w:] *South African Higher Education Reviewed. Two Decades of Democracy*, Council on Higher Education, Pretoria 2016, s. 68.

¹⁴ J. W. Macquarrie, *Race and Education in South Africa*, „The Phi Delta Kappan” 1960, t. 41, nr 4, s. 173.

¹⁵ K. Tihanyi, *Blending in the Rainbow Nation. The Racial Integration of Schools and Its Implication for Reconciliation in Post-Apartheid South Africa*, Lanham 2006, s. 47

¹⁶ N. Gibson, *Transition from Apartheid*, [w:] *A decade of democracy in Africa*, red. S. N. Ndegwa, Leiden 2001, s. 78–80.

cjonowania odmiennych grup w systemie edukacji i w sferze relacji społeczno-ekonomicznych¹⁷.

Istotne dla analiz zawartych w pracy są dokumenty oświatowe – odnoszące się zarówno do historycznych uwarunkowań rozwoju systemu oświatowego w Afryce Południowej przed 1948 rokiem, jak i polityki edukacyjnej w okresie apartheidu¹⁸. Niezwykle ważne dla uzyskania pełnego obrazu oddziaływania polityki apartheidu na system szkolnictwa w Afryce Południowej były opracowania statystyczne prowadzone przez Południowoafrykański Instytut Relacji Rasowych [*South African Institute of Race Relations*]. Informacje i dane statystyczne odnoszące się do sytuacji reprezentantów poszczególnych kategorii rasowych, opublikowane w dokumentach Południowoafrykańskiego Instytutu Relacji Rasowych, umożliwiły pełny wgląd w rozmiary i uwarunkowania rasowego zróżnicowania w sferze szkolnictwa, zarówno w okresie poprzedzającym wprowadzenie politycznego systemu apartheidu, jak i w czasie jego trwania¹⁹.

W polskiej literaturze z zakresu nauk społecznych istnieją nieliczne opracowania naukowe dotyczące kwestii relacji rasowych w Afryce Południowej. Szczególnie cenne pod tym względem są pozycje opublikowane przez J. Balickiego²⁰. Ponadto większość opracowań odnoszących się do Afryki Południowej dotyczy w szczególności dziedziny historii²¹, językoznawstwa²², geo-

¹⁷ T. du Pisani, S. J. Plekker, C. R. Dennis, J. P. Strauss, *Education and Manpower Development*, nr 11, Bloemfontein 1991, s. 17.

¹⁸ *Documents in Education*, red. B. Rose, R. Tunmer, Johannesburg 1975, oraz *Education, Race and Social Change in South Africa*, red. J. A. Marcum, Berkeley 1982.

¹⁹ M. Horrell, *The Group Areas Act – Its Effect on Human Beings*, Johannesburg 1956, M. Horrell, *African Education. Some Origins, and Development until 1953*, Johannesburg 1963, M. Horrell, *Bantu Education to 1968*, Johannesburg 1968, M. Horrell, *The African Reserves of South Africa*, Johannesburg 1969, M. Horrell, *The Education of the Coloured Community in South Africa 1652–1970*, Johannesburg 1970, M. Horrell, *The African Homelands of South Africa*, Johannesburg 1973, M. Horrell, D. Horner, J. Hudson, *A Survey of Race Relations in South Africa*, Johannesburg 1975.

²⁰ J. Balicki, *Apartheid. Studium prawno-polityczne rasizmu w Afryce Południowej*, Warszawa 1967, J. Balicki, *Afrykanerzy, Afrykanie, Apartheid*, Warszawa 1980, J. Balicki, *Historia Burów. Geneza państwa apartheidu*, Wrocław 1980, oraz J. Balicki, *Dyskryminacja rasowa. Przeszłość i teraźniejszość*, Lublin 1986.

²¹ J. Prokopczuk, *Historia Afryki w zarysie*, Warszawa 1964, M. A. Kowalski, *Diamenty we krwi*, Warszawa 1999, D. Fierla, *Wojna burska 1899–1902*, Warszawa 2002, G. Bębniak, *Ostatnia walka Afrykanerów*, Biała Podlaska 2004, A. Gąsowski, RPA, Warszawa 2006, P. Fiszka-Borzyszkowski, *Wojna Zuluska 1879*, Warszawa 2010, M. Leśniewski, *Wojna burska 1899–1902. Geneza, przebieg i międzynarodowe uwarunkowania*, Warszawa 2001, M. Leśniewski, *Miejsce Południowej Afryki w kształtowaniu koncepcji polityki imperialnej Wielkiej Brytanii, 1899–1914*, Warszawa 2001, oraz M. Leśniewski, *Afrykanie, Burowie, Brytyjczycy. Studium wzajemnych relacji 1795–1854*, Warszawa 2008.

²² R. Ohly, *Języki Afryki*, Warszawa 1974, N. Pawlak, *Języki afrykańskie*, Warszawa 2010, P. Zajac, *Poskolonialne imaginarium południowoafrykańskie literatury polskiej i niderlandzkiej*, Poznań 2008, oraz J. Koch, *Historia literatury południowoafrykańskiej*, Warszawa 2012.

grafii²³ czy nauk politycznych²⁴. Często w opracowaniach tych kwestie rasowe podejmowane są marginalnie. Choć zdarza się, że badania te odnoszą się do kwestii kształcenia i edukacji²⁵, to jednak (z oczywistych względów) podejmują wspomnianą problematykę jedynie pobieżnie. W praktyce niewiele jest polskich źródeł poruszających problematykę pedagogiczną dotyczącą kwestii zróżnicowania rasowego w szkolnictwie Afryki Południowej.

Celem prezentowanej książki jest zatem wypełnienie tego deficytu na mapie dyskursów polskiej pedagogiki. Książka *Polityka apartheidu w szkolnictwie RPA. Geneza, rozwój i konsekwencje* stanowić ma źródło wiedzy na temat edukacji w Afryce Południowej, jak i ukazywać relacje pomiędzy zróżnicowaniem rasowym a szkolnictwem. Równocześnie jest to studium systemu edukacji w społeczeństwie, w którym odrębny rozwój poszczególnych kategorii rasowych (apartheid) stanowił zakładany i konsekwentnie realizowany cel polityczny.

Z tej perspektywy książka stanowić ma charakterystykę roli, jaką odgrywało szkolnictwo w sankcjonowaniu i odtwarzaniu hierarchicznej struktury społecznej, podzielonej według kategorii rasowych. Książka zawiera analizy różnorodnych aspektów relacji między edukacją a zjawiskami i procesami segregacji rasowej w Afryce Południowej. Jej celem jest przede wszystkim rekonstrukcja przemian praktyk edukacyjnych i polityki oświatowej wobec odmiennych kategorii rasowych w Afryce Południowej – w szerokim kontekście społecznym i kulturowym. Może stanowić ona również punkt wyjścia do nowych polskich badań pedagogicznych.

Rozważania przedstawione w książce sytuują się na pograniczu socjologii edukacji i pedagogiki porównawczej. Składa się ona z czterech rozdziałów. Pierwszy rozdział stanowi wprowadzenie teoretyczne. Punktem wyjścia jest analiza podstawowych pojęć używanych w pracy, takich jak rasizm, segregacja rasowa oraz apartheid. W rozdziale pierwszym podjęto również zagadnienie relacji pomiędzy zjawiskami segregacji rasowej a procesami zróżnicowania społecznego prowadzącego do powstania specyficznej stratyfikacji – w której kategoria rasy odgrywa kluczową rolę. Wybrane aspekty wspomnianych procesów stanowią punkt odniesienia i tło analiz zawartych w kolejnych rozdziałach pracy. Wreszcie, w rozdziale

---

²³ Por. *Republika Południowej Afryki*, [w:] *ABC Świat, Afryka II*, red. W. Maik, Poznań 1998, s. 137, oraz A. Bińkowski, *Republika Południowej Afryki*, [w:] *Almanach Państw Świata 2003*, Warszawa 2003, s. 329.

²⁴ T. Łętocha, *Republika Południowej Afryki. Kraj apartheidu*, Warszawa 1967, oraz A. Żukowski, *Diaspora polska w Republice Południowej Afryki w warunkach współczesnej unifikacji i dywersyfikacji świata*, Olsztyn 2008.

²⁵ Por. J. Balicki, *Apartheid. Studium prawno-polityczne rasizmu...*, dz. cyt., s. 174–190, oraz J. Koch, *Historia literatury południowoafrykańskiej...*, dz. cyt., s. 87–93.

pierwszym zreferowany został przegląd kilku teorii zamknięcia społecznego. Wybrane pojęcia i kategorie teoretyczne zawarte w tym rozdziale stanowią oś narracji i narzędzie służące zrozumieniu, analizie i opisowi badanego problemu.

Kolejne trzy rozdziały (drugi, trzeci i czwarty) stanowią systematyczną analizę genezy, rozwoju i konsekwencji polityki apartheidu w południowoafrykańskim szkolnictwie. Ich układ ma charakter chronologiczny, a zawartość odpowiada trzem okresom historii szkolnictwa tego kraju – z perspektywy polityki apartheidu. Równocześnie osią narracji są zagadnienia analizowane konsekwentnie w każdym z trzech rozdziałów poświęconych polityce apartheidu w edukacji. W zamyśle stanowią one klamrę spinającą logikę narracji – zorientowanej wzdłuż ramy czasowej.

Rozdział drugi dotyczy zatem rozwoju szkolnictwa w Afryce Południowej, począwszy od czasów kolonizacji obszarów położonych wokół Przylądka Dobrej Nadziei przez osadników holenderskich. Jego istotą jest ukazanie wybranych kontekstów historycznych polityki segregacji rasowej – posiadających wpływ na kształt i sposoby funkcjonowania instytucji edukacyjnych aż do 1948 roku. Zawiera ona także analizę uwarunkowań (społecznych, religijnych, politycznych, ekonomicznych) posiadających wpływ na formowanie się zróżnicowania społecznego i przepaści rasowych obecnych w sposobach funkcjonowania społeczeństwa w Afryce Południowej (przez okresem zalegalizowanego apartheidu). W rozdziale tym uwaga skupiona została na czterech zagadnieniach. Pierwszym z nich jest analiza tendencji rozwojowych szkolnictwa na tle wydarzeń historycznych w systematycznie kolonizowanych obszarach Afryki Południowej. Drugie zagadnienie analizowane w tym rozdziale pracy dotyczy uwarunkowań sytuacji językowej. Trzecim zagadnieniem scharakteryzowanym w rozdziale drugim (które jest niezwykle istotne z perspektywy polityki i praktyki segregacji rasowej) jest kwestia kształtowania się zawodu nauczycielskiego. Ponadto niezależnym analizom poddano rozwój szkolnictwa wyższego. Wszystkie badane w rozdziale pierwszym zagadnienia łączy odniesienie do tego problemu pracy, jakim jest rozwój polityki segregacji rasowej, prowadzącej do powstania w 1948 roku politycznego systemu apartheidu.

Rozdział trzeci stanowi systematyczną analizę funkcjonowania szkolnictwa w systemie apartheidu (w latach 1948–1994) – w kontekście wybranych zjawisk i procesów demograficznych, społecznych, kulturowych, ekonomicznych i politycznych. Obejmuje on sześć zagadnień, służących zrozumieniu istoty działania i roli edukacji w segregowanym rasowo systemie społecznym, politycznym i ekonomicznym. Zagadnienie pierwsze stanowi wprowadzenie w wybrane konteksty rozwoju i działania systemu szkolnego (a w rzeczywistości jego wielu podsystemów) w Afryce Południowej. Drugie zagadnienie odnosi się do kwestii instrumentalnego wykorzystania socjalizacyjnej funkcji edukacji w procesie indoktrynacji

młodego pokolenia rasistowską ideologią polityczną. Kolejne zagadnienie dotyczy funkcji selekcyjnej południowoafrykańskiej edukacji. Jego istotą jest ukazania roli segregowanego rasowo szkolnictwa w procesach zamknięcia społecznego i reprodukcji społeczno-ekonomicznej odbywającej się w ramach poszczególnych kategorii rasowych. Istotnym (czwartym) zagadnieniem poruszonym w tym rozdziale jest specyfika kształtowania się polityki językowej w segregowanym rasowo szkolnictwie. Zagadnienie piąte obejmuje rozważania odnoszące się do problematyki kształcenia nauczycieli w czasach apartheidu. Ostatnim zagadnieniem służącym ukazaniu istoty apartheidu w południowoafrykańskiej edukacji jest analiza sposobów funkcjonowania i przemian segregowanego rasowo szkolnictwa wyższego.

Rozdział czwarty (zamykający pracę) zawiera rozważania odnoszące się do sposobów funkcjonowania szkolnictwa w okresie transformacji ustrojowej (w ramach demokratycznych przemian związanych z delegalizacją apartheidu w 1994 roku). Jego konstrukcja związana jest ściśle z logiką narracji w dwu poprzednich rozdziałach. Obejmuje przy tym sześć głównych zagadnień. Pierwsze z nich odnosi się do wybranych kontekstów reform i działania współczesnego systemu edukacji w Republice Południowej Afryki. Zagadnienie drugie odnosi się do zmian celów socjalizacyjnej funkcji edukacji. Istotą jest w tym kontekście analiza przemian w sferze wartości społecznych promowanych we współczesnym południowoafrykańskim szkolnictwie. Kolejne (trzecie) zagadnienie zawiera rozważania dotyczące selekcyjnej funkcji edukacji w zreformowanym systemie szkolnictwa. Punktem odniesienia są z tej perspektywy przemiany w procesach stratyfikacji społecznej w RPA, zmiany wzorów formowania się nierówności społecznych i ich konsekwencje dla działania szkolnictwa. Ważny aspekt analiz poświęcony jest procesom desegregacji i deracializacji w systemie szkolnictwa i ich implikacjom dla procesów zróżnicowania w edukacji. Czwarte zagadnienie charakteryzowane w ostatnim rozdziale pracy odnosi się do skomplikowanej sytuacji językowej we współczesnym systemie oświaty w RPA. Zagadnienie kolejne służy nakreśleniu kluczowych zmian w sferze edukacji nauczycieli i problemów funkcjonowania tej grupy zawodowej w RPA. Wreszcie zamykające czwarty rozdział zagadnienie dotyczy analizy wybranych kontekstów przemian w sferze szkolnictwa wyższego – z perspektywy problemu zróżnicowania rasowego. Stanowi ono próbę ukazania konsekwencji oddziaływania systemu apartheidu (w segregowanym rasowo szkolnictwie wyższym), na sposoby funkcjonowania współczesnej edukacji wyższej w Republice Południowej Afryki.

W tym miejscu trzeba zwrócić uwagę na kilka aspektów odnoszących się do narracji zawartej w pracy. Po pierwsze, w rozdziale teoretycznym – stanowiącym analizę pojęć, a także koncepcji i kategorii wykorzystywanych w badaniach – zawarto wyraźne odniesienia do sytuacji w Afryce Południowej. Zabieg taki

jest celowy i służyć ma ukazaniu powiązania opisywanych modeli teoretycznych z sytuacją analizowanego kraju. Równocześnie zamiarem autora było wzbogacenie narracji w rozdziale teoretycznym o ilustracje odnoszące się do innych (poza edukacją) aspektów funkcjonowania systemu apartheidu. Po drugie, analizy zawarte w książce – poza koncepcjami i teoriami omawianymi w rozdziale pierwszym – sytuują się ponadto w kręgu różnorodnych kategorii teoretycznych (nie analizowanych stricte w rozdziale teoretycznym). Mowa przede wszystkim o osadzeniu rozważań zawartych w pracy w teoriach z zakresu socjologii edukacji (takich jak teoria strukturalno-funkcjonalna, teoria reprodukcji kulturowej, teoria reprodukcji ekonomicznej czy teoria oporu). Warto podkreślić, iż punkt wyjścia do analiz szkolnictwa zawartych w pracy wywodzi się z myślenia strukturalno-funkcjonalnego o dwu funkcjach pełnionych przez system edukacji (socjalizacyjnej i selekcyjnej)²⁶. Także sposoby myślenia w kategoriach reprodukcji kulturowej²⁷ i ekonomicznej²⁸ są obecne w konstruowaniu narracji odnoszącej się do roli systemu szkolnictwa w Afryce Południowej w odtwarzaniu istniejącego porządku społecznego, opartego na zróżnicowaniu rasowym. Z kolei kategoria oporu, w ujęciu zaproponowanym przez H. A. Giroux²⁹, może służyć do analiz protestów wobec polityki apartheidu, które obecne były w całym okresie jego funkcjonowania. Po trzecie, trzeba podkreślić, iż książka zawiera tylko wybrane konteksty odnoszące się do tytułowego zagadnienia, które mogą stanowić punkt wyjścia do dalszych, bardziej pogłębionych analiz poszczególnych problemów w niej podejmowanych.

Nazwy własne posiadające polskie odpowiedniki używane są w tekście zgodnie z formami obecnymi w języku polskim. Odnosi się to zarówno do nazw geograficznych (jak na przykład nazw prowincji – Transwal, Natal, Orania, Prowincja Przylądkowa), jak i nazw instytucji (jak na przykład Uniwersytet Kapsztadzki), grup etnicznych (Zulusi, Hotentoci) czy języków (na przykład język kosa). Starano się stosować lokalne nazwy zgodnie z zasadą cytowania ich w nawiasach czy tabelach – w oryginalnej pisowni (zwykle angielskiej bądź afrikaans) – wszędzie tam,

---

²⁶ Z. Melosik, *Współczesne amerykańskie spory edukacyjne. Między socjologią edukacji a pedagogiką postmodernistyczną*, Poznań 1995, s. 19–20.

²⁷ P. Bourdieu, J. C. Passeron, *Reprodukcja. Elementy teorii systemu nauczania*, Warszawa 1990, s. 102, oraz P. Bourdieu, *Language and Symbolic Power*, Cambridge 1991, s. 54.

²⁸ S. Bowles, H. Gintis, *Schooling in Capitalist America. Educational Reform and Contradictions of Economic Life*, New York 1976, s. 131. Szerokie omówienie koncepcji reprodukcji ekonomicznej zob.: T. Gmerek, *Kapitalizm, edukacja, nierówność społeczna (teoria reprodukcji ekonomicznej Samuela Bowlesa i Herberta Gintisa)*, [w:] *Edukacja i stratyfikacja społeczna*, red. T. Gmerek, Poznań 2003.

²⁹ H. A. Giroux, *Reprodukcja, opór i akomodacja*, [w:] *Nieobecne dyskursy*, t. I, red. Z. Kwieciński, Toruń 1991.

gdzie nie ma polskich odpowiedników tych nazw. Odnosi się to choćby do nazw uczelni wyższych w RPA (jak na przykład University of the Orange Free State, University of Port Elizabeth czy Potchefstroom University). W tekście używany jest termin politechnika – na określenie powstałych w latach osiemdziesiątych uczelni o wspólnej nazwie Technikons. Poszczególne nazwy własne tych instytucji pisane są jednak konsekwentnie w języku angielskim lub afrikaans. W kilku miejscach książki użyto terminu „deracializacja” na określenie procesów obecnych w okresie transformacji ustrojowej w szkolnictwie – i szerzej społeczeństwie RPA – zmierzających do likwidacji różnorodnych barier rasowych powiązanych z polityką apartheidu. Wszystkie tłumaczenia z języka angielskiego na język polski zawarte w książce stanowią wkład własny autora.

W książce – której osią narracji jest zróżnicowanie w sferze szkolnictwa pomiędzy poszczególnymi arbitralnie wyznaczonymi kategoriami rasowymi – zastosowano nazewnictwo ściśle odnoszące się do podziałów rasowych stanowiących istotę polityki apartheidu. I choć z perspektywy współczesnej terminy te mogą być uznane za rasistowskie, to jednak oddają one istotę zagadnień i procesów omawianych w książce. Konsekwentnie zatem używane są terminy takie jak „Biali”, „Czarni”, „Azjaci” czy „Kolorodzi”. Niekiedy zamiast określenia Czarni, używane są takie terminy jak „czarnoskórzy” czy „Afrykanie”. W książce do pewnego stopnia pominięto zagadnienie istniejącego w RPA zróżnicowania etnicznego – występującego w szczególności pomiędzy reprezentantami rasy czarnej. Jest to zabieg celowy, służący podporządkowaniu logiki narracji problemowi podziałów rasowych – kluczowych z perspektywy książki i przeprowadzanych w niej analiz polityki apartheidu i jej konsekwencji dla zróżnicowania obecnego w południowo-afrykańskim szkolnictwie.

Książka stanowi rozwinięcie i logiczną kontynuację moich poprzednich przedsięwzięć badawczych, mieszczących się w sferze relacji pomiędzy edukacją i zróżnicowaniem społecznym. W 2003 roku zredagowałem książkę zbiorową pod tytułem *Edukacja i stratyfikacja społeczna*. Z kolei, w 2005 roku opublikowany został mój doktorat pod tytułem *Szkolnictwo wyższe w krajach skandynawskich (studium z pedagogiki porównawczej)*. W roku 2007 opublikowana została książka *Społeczne funkcje szkolnictwa w Finlandii*. Ponadto, w 2008 roku wspólnie z prof. dr hab. A. Gromkowską-Melosik opublikowaliśmy książkę pod tytułem *Problemy nierówności społecznej w teorii i praktyce edukacyjnej*. Wreszcie, w 2011 roku wydana została moja książka, pod tytułem *Edukacja i nierówności społeczne. Studium porównawcze na przykładzie Anglii, Hiszpanii i Rosji*. Kolejną książkę pod tytułem *Edukacja i tożsamość etniczna mniejszości w obszarach podbiegunowych (studium socjopedagogiczne)* opublikowałem w 2013 roku. Jej celem było podjęcie systema-

tycznej analizy różnorodnych kontekstów relacji między edukacją a procesami kształtowania się tożsamości etnicznej w obszarach Dalekiej Północy, a ponadto rekonstrukcja zmiany praktyk edukacyjnych i polityki oświatowej wobec mniejszości tubylczych w krajach leżących w strefie okołobiegunowej.

Mam nadzieję, że książka *Polityka apartheidu w szkolnictwie RPA. Geneza, rozwój i konsekwencje* stanowić będzie pewien wkład do zrozumienia uwikłania edukacji w procesy konstruowania nierówności społecznych, a przede wszystkim tego aspektu który dotyczy instrumentalnego wykorzystywania szkolnictwa do realizacji celów politycznych służących segregacji rasowej ludzi.